

Josep Lluís Martos, *El primer cancionero impreso y un pliego poético incunable*, Madrid / Frankfurt am Main, Iberoamericana / Vervuert, 2023, 332 p., ISBN 978-84-9192-332-9, «Medievalia Hispanica», vol. 37.

El títol d'aquest estudi al·ludeix a dos valuosíssims incunables valencians que tenen la particularitat de ser el cançoner i el plec més antics de poesia impresa en català. Ambdós s'han conservat *sine notis* en exemplars únics de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València: per una banda, *Les trobes en labors de la Verge Maria*, que José Enrique Serrano y Morales (1898-1899) assignà a València, Lambert Palmart, 1474; per altra banda, la *Salve Regina feta per lo discret en Pere Vilaspinosa*, plec assignat per Josep Lluís Martos a València, Pere Hagenbach & Leonard Hutz, c. 1491-1495.

Al final de l'estudi, i després de dosificar sàviament la informació al llarg de més de tres-centes pàgines, Martos arriba a la conclusió que el cançoner i el plec hi estan estretament relacionats. Entre altres motius, addueix que ambdós remetent, sens dubte, al context propi d'un certamen poètic marià i, a més, esmenten Lluís Despuig, tot atorgant-li els càrrecs de mestre de Montesa i virrei de València, circumstàncies que, preferentment, permetrien limitar la cronologia del poema de Pere Vilaspinosa als anys 1473-1478. A partir d'aquesta forquilla temporal, es fa inevitable la pregunta següent: la *Salve Regina* formà part del certamen de 1474 testimoniat a les *Trobes*?

Martos no descarta totalment aquesta possibilitat, tot i que la matisa en molts aspectes. En primer lloc, no s'haurien de confondre les justes poètiques, tal com es van esdevenir, amb el testimoni incunable, perquè les *Trobes* podrien haver aplegat només una part dels textos relacionats amb l'efemèride. D'altra banda, el mateix incunable inclou no només alguns poemes concursants, sinó també altres obres en vers amb què se celebrà aquella festa poètica. De fet, després d'haver analitzat algunes composicions de Vilaspinosa incloses en la publicació de les actes d'altres certàmens valencians del darrer quart del segle xv, Martos veu plausible que la *Salve Regina* participés en les justes de 1474, no pas com a poema aspirant al premi (que «tira a la joia»), sinó com

a peça complementària no presentada a concurs: els versos de Vilaspinoso podrien haver estat recitats en l'acte públic en què es proclamava el veredict de d'aquell premi en llaors de la Verge Maria.

En segon lloc, caldria precisar si, des d'una perspectiva material, estrictament tipobibliogràfica, els dos incunables hi tenen alguna relació de dependència. El dubte rau en el fet que, tal com demostra Martos, l'exemplar únic de les *Trobes* és àpode: s'ha perdut amb tota seguretat el darrer full de l'últim plec conservat (el foli seixantè) i no es pot excloure l'eventual pèrdua d'altres quaderns ubicats al final de l'imprès. A més, alguns bibliògrafs antics dubtaren de la integritat del plec solt de la *Salve* tot basant-se en la informació de la rúbrica inicial i en la peculiar transmissió que té el poema en aquest testimoni (sense tornada impresa, tot i que un antic lector hi afegí al final quatre versos manuscrits). I si això és així, el plec solt de la *Salve* no podria constituir un dels quaderns perduts de les *Trobes*? Martos descarta aquesta hipòtesi, perquè l'anàlisi material dels dos incunables el porta a concloure que són impresos diferents: amb filigranes, datacions i assignacions d'impressor diverses. A més, considera que el plec de la *Salve Regina* es conserva complet i no en estat fragmentari. Ara bé, la independència material dels dos volums no exclou una dependència textual si es considera que la part perduda de les *Trobes* podria haver estat l'antígraf emprat en el plec poètic de la *Salve*. A hores d'ara, no es pot descartar però tampoc no es pot demostrar que el poema de Vilaspinoso hagués format part de les *Trobes*. Això sí, tot sembla apuntar que el plec solt transcriu de manera prou deficient, amb canvis molt rellevants, un text extret d'un volum més gran: «El texto de este pliego proviene de una edición más amplia, en un ejercicio de composición bastante sencillo, que se limita a reproducir el fragmento seleccionado, adaptándolo a la medida del pliego» (p. 313).

Si ens centrem en l'anàlisi que Martos fa de les *Trobes*, hem de constatar que algunes característiques d'aquest imprès, com són l'ús de lletreria rodona i la identificació de les filigranes, semblen apuntar vers un lligam d'aquest incunable amb altres focus editorials del nord d'Itàlia. En aquest aspecte, Martos recorda que Serrano y Morales (1898-1899) publicà diversos documents que donen fe d'aquesta relació comercial italovalenciana, per exemple pel que fa a l'adquisició de paper importat d'Itàlia (p. 64-66). A partir dels mètodes analítics de la codicologia i de la revisió dels materials d'erudits dels segles XVIII-XX, Martos també extreu algunes dades rellevants sobre la història i l'estat de conservació de l'exemplar únic de les *Trobes*. En destaca les descripcions setcentistes de Josep Rodríguez i Vicent Ximeno per demostrar que el volum, al segle XVIII, tenia un foli final amb colofó, actualment perdut, ja que els bibliògrafs susdits esmenten almenys el lloc i la data: València, 1474. També precisa

que l'incunable es va enquadrar almenys dues vegades, una vers el final del segle XVII o poc després i l'altra en l'any 1974. A través d'una acurada anàlisi de la col·lació de quaderns —sense signatures visibles—, constata que, durant el seu transcurs històric, aquest volum patí alteracions en l'ordre lògic de la col·lació, a banda de la pèrdua d'un foli del darrer plec conservat, tal com ja hem apuntat més amunt. A més, aquesta edició tenia el primer foli en blanc, sense portada, que a l'exemplar únic es correspon amb el full que «utilizó Josep Sánchez para escribir su nota bibliográfica manuscrita» (p. 75, vegeu-ne un facsímil a la p. 95). La pràctica de deixar la portada d'una edició incunable en blanc es troba en altres impresos de Palmart, per bé que no fou exclusiva d'aquest impressor.

La lectura de les *Trobes* dona peu a un estudi socioliterari dels seus continguts (p. 126-192). Martos examina el protagonisme que van tenir Lluís Despuig i Bernat Fenollar tant en l'organització del certamen marià com en la publicació de l'incunable: concretament, es fixa en el *Cartell* o la convocatòria del premi, que inclou dues rúbriques contradictòries: una, just abans de l'inici, atribueix el cartell susdit a Bernat Fenollar; l'altra, just després del final, l'atribueix a Lluís Despuig. Un altre paratext poètic, concretament la *Sentència*, incideix de nou en l'atribució del *Cartell* al virrei de València. Les aproximacions vuitcentistes al contingut de les *Trobes* ja destacaven la gran heterogeneïtat social dels poetes que hi participaren, la qual cosa demostra la transversalitat d'aquesta festa, on intervenien autoritats religioses i civils. Martos aprofundeix en aquesta lectura tot fixant-se en els participants: en termes generals, l'ordenació dels poemes de l'incunable es va realitzar tenint en compte «el criterio cronológico, asociado al prestigio social y/o profesional» (p. 180). Un altre aspecte analitzat en l'estudi que ara ressenyem és la poca presència de les dones en aquesta mena d'esdeveniments, que no hi participaven directament sinó per delegació: fou ben segurament per aquest motiu que Joan Moreno es va presentar en nom de Iolant d'Urrea (p. 149). Altres qüestions d'interès es refereixen a les bases del certamen —el poema havia de tenir una extensió de cinc estrofes més *endreça* o *tornada*—, la freqüència amb què els participants qüestionaven les deliberacions dels jurats dels premis, o l'*ego* d'alguns dels participants que manifestaven el seu desacord amb les paraules i, de vegades, també amb l'ús de la força. Al cap i a la fi, la protesta, tan present a la literatura valenciana del final del segle XV, no només era una moda literària, sinó també un reflex real de la bel·ligerància d'alguns concursants a certàmens i debats poètics. Afortunadament, en el cas de les *Trobes*, les crítiques al veredict final s'expressaren només per mitjà de les paraules rimades.

Si passem al plec poètic de la *Salve Regina* de Pere Vilaspinosa, hem de destacar que s'ha conservat en un volum factici anomenat el *Natzarè*, ben conegut per l'incalculable valor que tenen els seus exemplars, vint-i-una unitats que són, en la major part dels casos, incunables o postincunables únics amb textos no conservats en cap altre testimoni antic. Com l'exemplar de les *Trobes*, aquesta col·lecció factícia té una certa patina de prestigi i ha rebut l'atenció de diversos estudis sobre bibliografia valenciana. Això no treu, però, que els seus exemplars hagen estat poc estudiats, sobretot des del punt de vista tipobibliogràfic, fet que es palesa, per una banda, en els dubtes i les vacil·lacions que presenten moltes de les datacions d'impresos *sine notis*; i, per altra banda, en les dificultats que suposa la separació d'edicions, ja que, per les característiques de la relligadura, costa distingir on comencen i on acaben alguns plecs solts. De fet, l'incunable de la *Salve Regina* fou datat erròniament per José Mariano Ortiz (1782), que aglutinà en una única edició la *Salve* i el següent plec —les *Coples noves de la Verge Maria*—, motiu pel qual li atribuï al primer la data que figurava en el segon, és a dir, 1519 (p. 223-224). En efecte, la *Salve Regina* de Vilaspinosa és un d'aquests exemplars *sine notis* que també planteja problemes bibliogràfics: «datado en un período tan amplio como c. 1475-1525, normalmente sin adscribirlo a ningún impresor y, cuando así ha sido, sin un estudio tipográfico que lo avale» (p. 219). Tal com ja hem apuntat més amunt, Martos realitza un estudi molt minuciós dels caràcters i d'altres elements materials per tal d'assignar aquest plec poètic a Pere Hagenbach & Leonard Hutz, c. 1491-1495.

La *Salve Regina* i molts altres poemes inclosos en el *Natzarè* foren aplegats també en el *Cançoneret de les obretes en nostra llengua materna*, que Marià Aguiló començà a publicar en fascicles a partir de l'any 1873. Tal com indica Martos, la idea d'Aguiló podria haver-se inspirat en un cas castellà anàleg, és a dir, les edicions fotolitogràfiques de José Sancho Rayón publicades entre 1871 i 1874. En tot cas, el *Cançoneret* fou imprès a imitació de les edicions antigues, en lletra gòtica i amb gravats que imitaven xilografies dels segles xv-xvi, tot i que també reproduïen estils posteriors com, per exemple, els ornaments florals típics dels fulls setcentistes amb goigs. Cal precisar que el *Cançoneret* no era pas una mistificació, tampoc un facsímil, i qualsevol bibliògraf experimentat hauria pogut observar personalment que aquell llibre no podia ser anterior al segle XIX (p. 249-259). Tot i això, aquest *Cançoneret* motivà algunes notícies falses d'exemplars que mai no van existir. El malentès es produí quan alguns bibliògrafs, com Serrano y Morales (1898-1899) o Ribelles Comín (1915), consideraren que el *Cançoneret* reproduïa fidelment fonts antigues, per la qual cosa el prengueren com a referència per descriure exemplars inexistents que, implícitament o explícitament, ells consideraven que Marià

Aguiló consultà o fins i tot posseí. No poques vegades aquesta confusió era provocada per la pràctica de fiar-se de descripcions d'altres informants o erudits, sense haver accedit a consultar els originals: aleshores, quan les reproduccions fotogràfiques encara no eren a l'abast de tothom, era molt comú utilitzar aquesta mena de fonts indirectes. D'aquesta manera, el *Cançoneret* es va utilitzar com si es tractés d'una imitació literal que reproduïa estrictament edicions antigues, cosa que no era certa.

Martos analitza a fons aquest malentès, que també afectà la *Salve Regina*, ja que, segons Ribelles Comín, aquest plec solt incloïa una estampa absent a l'exemplar original però present en el *Cançoneret* d'Aguiló. Aquesta estampa representa la Verge Maria amb l'infant Jesús al bressol, acompanyada de quatre santes, dues d'elles amb el nom inscrit en uns filacteris: «Sancta Dorothea», «Sancta Eulàlia». El model antic podria haver estat una matriu impresa en diverses obres valencianes dels segle XV-XVI, com per exemple l'*Espill* de Jaume Roig publicat amb el títol de *Libre de consells* (1531). En tot cas, queda clar que només existeix una edició antiga de la *Salve Regina*, que no incorpora cap estampa ni cap gravat.

El nostre recorregut a través de les pàgines d'aquesta extensa monografia no segueix l'ordre de capítols que Martos hi estableix: els capítols primer i quart constitueixen la introducció i les conclusions conjuntes de l'anàlisi de les *Trobes* i la *Salve Regina*, mentre que els capítols segon i tercer, molt més extensos, aborden amb molt de detall, a través de diversos apartats específics, l'estudi material dels dos incunables. El nostre desig d'analitzar de manera conjunta les aportacions relatives als dos impresos ens ha portat a exposar alhora algunes de les conclusions que Martos desenvolupa per separat en els capítols segon i tercer. En tot cas, cal apuntar que, malgrat la complexitat de les qüestions abordades, el seu estudi desenvolupa un discurs molt ben organitzat, que extreu les conclusions després d'haver exposat detalladament tots els arguments pertinents. Des d'una perspectiva crítica, l'autor també demostra un olfacte molt fi que el duu a analitzar a fons qualsevol detall relatiu a la materialitat dels dos incunables, sobre els quals aporta moltes novetats que hem intentat resumir en els paràgrafs precedents. Valguen ara, a tall d'exemple, dos detalls més que no li passen desapercebuts: de les *Trobes* arriba a determinar cronològicament les pèrdues textuais i també la poca nitidesa que s'observa puntualment en alguns passatges, tot tenint en compte l'estat de conservació que es dedueix del volum a partir de les transcripcions del text, edicions fàcímils i restauracions dutes a terme des del final segle XVII fins a 1974; i del *Natzarè* precisa que la coberta de vellut no és de color morat, com s'ha reiterant fins ara, sinó «de color rojo y tono burdeos» (p. 207). Per tots aquests motius, podem concloure que ens trobem davant del millor estudi i també el més extens que

fins ara ha abordat l'anàlisi de les *Trobes*, un incunable que, en el seu cinquè centenari, commemorat el 1974, encara rebia, indegudament, l'honor de ser el llibre imprès més antic d'Espanya. Ara, a les portes del seu 550è aniversari, Martos ens permet conèixer molt millor aquest gran llibre i també la seua relació amb els plecs del *Natzarè*, més concretament, amb la *Salve Regina* de Pere Vilaspinosa.

JOAN MAHIQUES-CLIMENT
Universitat Jaume I - GREMI
jmahique@uji.es
ORCID 0000-0002-6195-3951